

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Географічний факультет

Кафедра землезнавства та геоморфології



РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Геоархеологія

для студентів

галузь знань **10 Природничі науки**
спеціальність **106 Географія**
освітній рівень **Магістр**
освітня програма **Геоморфологія та палеогеографія**
вид дисципліни **вибіркова**
вибірковий блок **Еволюційна географія**

Форма навчання	денна
Навчальний рік	2023/2024
Семестр	3
Кількість кредитів ECTS	6
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	іспит

Викладач: **Герасименко Наталія Петрівна**, доктор географічних наук, професор кафедри землезнавства та геоморфології, професор

Пролонговано: на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__» __ 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

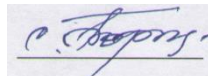
на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__» __ 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

КИЇВ – 2023

Розробник: **Герасименко Наталія Петрівна**, доктор географічних наук, професор кафедри землезнавства та геоморфології, професор

ЗАТВЕРДЖЕНО

Зав. кафедри землезнавства та геоморфології



(підпис)

Сергій БОРТНИК


(прізвище та ініціали)

Протокол № 18 від « 29 » червня 2023 р.

Схвалено науково - методичною комісією географічного факультету

Протокол № 6 від «28» серпня 2023 року

Голова науково-методичної комісії



(підпис)

Наталія КОРОГОДА

ВСТУП

1. Мета дисципліни – одержати знання про прийоми та особливості застосування палеогеографічних методів при дослідженні археологічних пам'яток, можливості використання археологічних методів у цілях стратиграфії та палеогеографії антропогену з метою визначення впливу змін природного середовища на розвиток людини та її матеріальної культури, шляхів адаптації давніх культур до природних викликів, а також впливу давньої людини на оточуюче навколишнє середовище.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни:

1) знати основи палеогеографії, палеогеографії антропогену, четвертинної геології, палеоекології та еволюції біосфери, мати загальні уявлення про доісторичний та історичний розвиток людини.

2) вміти встановлювати взаємозв'язки між антропогенним і природним компонентами екосистем.

3) володіти елементарними навичками системного аналізу, розуміти причинно-наслідкові зв'язки між компонентами природи.

3. Анотація навчальної дисципліни.

Дисципліна складається з двох змістових модулів. У першому аналізується місце геoarхеології в системі наук про Землю та природничо-наукові методи вивчення археологічних пам'яток, розглядаються основні етапи розвитку людини і матеріальних культур упродовж четвертинного періоду та їх кореляція з існуючими регіональними і глобальними палеогеографічними схемами.

У другому змістовому модулі розглядається комплекс аналітичних робіт на геoarхеологічних пам'ятках з метою палеоекологічних реконструкцій, власне методика палеоекологічних реконструкцій для геoarхеологічних пам'яток, особливості застосування геoarхеологічних даних у четвертинній геології і палеогеографії.

Навчальна дисципліна «Геoarхеологія» є однією зі складових комплексної підготовки здобувачів освітньо-наукового рівня магістра спеціальності 106 Географія освітньо-наукової програми «Геоморфологія та палеогеографія».

4. Завдання вивчення дисципліни полягає у формуванні уявлень про теоретико-методологічні засади геoarхеології, основні етапи розвитку людини і матеріальних культур упродовж четвертинного періоду, комплекс природничих методів, що дозволяють встановлювати вік і характеризувати умови проживання давньої людини на археологічних пам'ятках; ознайомитися з методикою і технікою виконання польових й аналітичних геoarхеологічних досліджень; набутті навичок побудови палеоекологічних реконструкцій для геoarхеологічних пам'яток; формуванні здатності застосовувати геoarхеологічні дані у четвертинній геології та палеогеографії.

Опанування даною дисципліною дозволяє студентам набутти наступні компетентності:

інтегральну: здатність розв'язувати складні задачі та прикладні проблеми, приймати відповідні аналітичні та управлінські рішення у сфері географії, природокористування, міського та регіонального розвитку, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій за невизначених умов і вимог.

спеціальні:

СК 3. Здатність використовувати спеціальні географічні методи й підходи, геоінформаційні технології для розв'язання конкретних науково-прикладних проблем у сфері географії, зокрема геоморфології та палеогеографії.

СК 6. Здатність застосовувати у професійній діяльності теоретичні знання і практичні навички системного аналізу і синтезу, географічного моделювання та прогнозування, зокрема у геоморфології та палеогеографії.

СК 7. Здатність застосовувати міждисциплінарні підходи при критичному осмисленні проблем природокористування, геопланування, рекреації та туризму, оцінювати можливі ризики, еколого-геоморфологічні наслідки управлінських рішень у сфері природокористування.

СК 8. Здатність планувати, проводити та публічно презентувати результати наукових досліджень, забезпечити зрозуміле донесення власних знань, висновків та аргументацій до фахівців і нефаківців.

СК 11. Здатність критично оцінювати ключові тренди перебігу природно-географічних процесів з точки зору формування нових напрямів у наукових дослідженнях.

СК 12. Здатність проектувати польові та лабораторні роботи з дослідження морфології, генезису, віку та динаміки рельєфу.

5. Результати навчання за дисципліною

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1.1	місце геоархеології в системі природничих наук	лекція, самостійна робота	оцінювання виконання завдань практичних робіт, зарахування самостійних робіт, модульна контрольна робота, іспит	до 5 %
1.2	основні закономірності розвитку древньої ландшафтної оболонки	лекція, самостійна робота		до 5 %
1.3	схему стратиграфії та етапності четвертинного періоду України та її кореляцію із глобальною океанічно-кисневою шкалою, схемами Східної та Західної Європи; схеми періодизації голоцену	лекція, самостійна робота		до 5 %
1.4	схеми періодизації палеоліту, мезоліту, неоліту, енеоліту, бронзової та залізної доби, прийняті в Україні	лекція, практичне заняття, самостійна робота		до 5 %
1.5	методи визначення геологічного віку відкладів (відносного та «абсолютного») та особливості їх застосування на археологічних пам'ятках	лекція, самостійна робота		до 5 %
1.6	систему палеогеографічних методів, що використовуються для реконструкцій динаміки змін палеогеографічних обстановок на археологічних пам'ятках	лекція, практичне заняття, самостійна робота		до 5 %
2.1	визначати геоморфологічне положення археологічних пам'яток та ознаки древніх екзогенних процесів	практичне заняття, самостійна робота	оцінювання виконання завдань практичних робіт, зарахування самостійних робіт	до 50 %
2.2	використовувати основні прийоми стратифікації відкладів археологічних пам'яток за прийнятою стратиграфічною схемою	практичне заняття, самостійна робота		

2.3	використовувати схему детального літолого-палеопедологічного опису та документації розрізів археологічних пам'яток	практичне заняття, самостійна робота		
2.5	визначати комплекс аналітичних робіт, перспективних для застосування при вивченні геоархеологічної пам'ятки	практичне заняття, самостійна робота		
2.6	коректно відбирати зразки на різні види палеогеографічних аналізів	практичне заняття, самостійна робота		
2.7	інтерпретувати результати природничих досліджень на геоархеологічних пам'ятках	практичне заняття, самостійна робота		
3.1	вміти представляти інформацію про результати геоархеологічних досліджень та палеоекологічні умови геоархеологічних пам'яток широкому колу слухачів	практичне заняття, самостійна робота	оцінювання виконання завдань практичних робіт, зарахування самостійних робіт	до 10 %
3.2	презентувати одержані результати за допомогою сучасних технічних засобів	практичне заняття, самостійна робота		
4.1	реконструювати палеоекологічні умови геоархеологічних пам'яток	практичне заняття, самостійна робота	оцінювання виконання завдань практичних робіт, зарахування самостійних робіт	до 10 %
4.2	визначати ознаки впливу діяльності древньої людини на компоненти ландшафту, що дозволяють вирізняти природні і антропогенні фактори змін давніх ландшафтів	практичне заняття, самостійна робота		

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання

Результати навчання дисципліни (код)	1						2							3		4	
	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	7	1	2	1	2
Програмні результати навчання (назва)																	
ПРН04. Здійснювати дослідження та/або провадити інноваційну діяльність з метою отримання нових знань, розроблення нових методів і процедур в географії та міждисциплінарних контекстах.	+	+	+	+	+	+											
ПРН05. Вміти виявляти, ставити та розв'язувати науково-прикладні							+	+	+	+	+	+	+				

проблеми, здійснювати критичну оцінку прийнятих рішень.																			
ПРН06. Застосовувати сучасні моделі та інформаційні технології для проведення досліджень і розробок у сфері географії, природокористування, міського та регіонального розвитку, геоморфології, палеогеографії та геотуризму.																			
ПРН10. Застосовувати геоінформаційні технології, створювати та досліджувати моделі природно-географічних проявів розвитку геосистем, визначати можливості та межі їх застосування.																			
ПРН15. Самостійно оцінювати ключові тренди розвитку природно-географічних процесів для формування нових напрямів наукових досліджень																			
ПРН16. Обґрунтовувати проекти польових та лабораторних робіт дослідження морфології, генезису, віку та динаміки рельєфу.																			

7. Схема формування оцінки: рівень досягнення всіх запланованих результатів навчання визначається за результатами написання модульних контрольних робіт (МКР), виконання практичних робіт, зарахувань самостійної роботи та складання іспиту.

Питома вага результатів навчання у підсумковій оцінці за умови її опанування на належному рівні така:

1. результати навчання – 1 (знання РН 1.1-1.6) – до 30%;
2. результати навчання – 2 (вміння РН 2.1-2.7) - до 50%;
3. результати навчання – 3 (комунікація РН 3.1-3.2) - до 10%
4. результати навчання – 4 (автономність та відповідальність РН 4.1-4.2) - до 10%

7.1. Форми оцінювання студентів:

- **семестрове оцінювання:** кількість балів, яку студент одержує протягом семестру, є сумою балів, що були одержані при оцінюванні практичних робіт і написання модульних контрольних робіт. Обов'язковою умовою допуску до іспиту є зарахування усіх тем самостійних робіт, які виконуються у вигляді завдань за визначеним викладачем змістом.

Оцінювання за формами контролю:

Форми контролю	Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2	
	Min. – 20 балів	Max. – 39 балів	Min. – 11 балів	Max. – 21 бал
Практичні роботи	«3» x 5 = 15	«6» x 5 = 30	«3» x 2 = 6	«6» x 2 = 12
Модульна контрольна робота	«5» x 1 = 5	«9» x 1 = 9	«5» x 1 = 5	«9» x 1 = 9

- підсумкове оцінювання у формі іспиту проводиться у письмовому форматі. Максимальна кількість балів на іспиті – 40 балів, мінімальна кількість балів, які додаються до семестрових – 29 балів.

- умови допуску до підсумкового іспиту: обов'язковим для іспиту є здача всіх практичних робіт, передбачених робочою програмою і написання модульних контрольних робіт. Рекомендований мінімум для допуску до іспиту – 31 бал. Студенти, які набрали сумарно меншу кількість балів, ніж критично-розрахунковий мінімум, до складання іспиту не допускаються. Для них є обов'язковою є перездача тих видів робіт, за які вони отримали оцінку, нижчу за допустимий мінімум.

При простому розрахунку отримаємо:

	<i>Змістовий модуль 1</i>	<i>Змістовий модуль 2</i>	<i>Іспит</i>	<i>Підсумкова оцінка</i>
<i>Мінімум</i>	20	11	29	60
<i>Максимум</i>	39	21	40	100

Загалом, формування оцінки спирається на «Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка», введеного в дію наказом № 170-32 від 11 квітня 2022 року.

7.2. Організація оцінювання: практичні роботи оцінюються після їх виконання згідно графіку проведення практичних робіт. У змістовий модуль 1 входять теми 1-3, завершується написанням модульної контрольної роботи 1, у змістовий модуль 2 – теми 4-5, завершується написанням модульної контрольної роботи 2.

Шкала відповідності

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план занять

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин		
		лекції	практичні заняття	самостійна робота
Змістовий модуль 1.				
Тема 1: Геоархеологія як наука				
1	Геоархеологія як наука про природнично-наукові методи дослідження археологічних пам'яток	2	2	10
Тема 2: Періодизація розвитку природи, людини і матеріальних культур в антропогені				
2	Кореляція схеми палеогеографічних етапів четвертинного періоду України із регіональними та глобальними схемами	2	2	15

3	Основні етапи розвитку людини та її матеріальної культури протягом плейстоцену і голоцену. Кореляція із палеогеографічними шкалами	4	4	25
Тема 3: Методика польового дослідження геоархеологічних пам'яток				
4	Типи розташування та захоронення археологічних пам'яток. Палеогеографічний та геоморфологічний прогноз пошуку археологічних пам'яток	2	2	12
5	Польова методика палеогеографічного дослідження розрізів геоархеологічної пам'ятки кам'яної доби	4	4	15
6	Польова методика палеогеографічного дослідження розрізів геоархеологічної пам'ятки бронзової та залізної доби	4	3	15
	Модульна контрольна робота № 1		1	
Змістовий модуль 2.				
Тема 4: Реконструкція умов проживання давньої людини				
7	Комплекс аналітичних робіт на геоархеологічній пам'ятці з метою палеоекологічних реконструкцій	4	4	10
8	Методика палеоекологічних реконструкцій на геоархеологічних пам'ятках	4	4	10
Тема 5: Застосування геоархеологічних даних у четвертинній геології та палеогеографії				
9	Стратиграфічне і палеогеографічне значення решток викопної людини та її матеріальної культури	2	1	10
	Модульна контрольна робота № 2		1	
	Всього	28	28	122

Загальний обсяг *180 год.*, в тому числі: лекцій – *28 год.*, практичні заняття – *28 год.*, консультації – *2 год.*, самостійна робота – *122 год.*

Рекомендована література:

Основна (базова):

1. Археологія України. Під редакцією Л.М. Залізняка. – Київ, Либідь, 2005. – 502 с.
2. Бунятян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії. – К., Альтернативи, 1998. – 335 с.
3. Герасименко Н. П., Бончковський О. С., Рогозін Є. П., Авдєєнко Ю. Л., Ковтонюк О. В., Погорільчук Н.М., Бортник С.Ю. Кравчук І.В. Палеоекологія давньої людини на території України (палеоліт). Київ, Прінт-сервіс, 2022, 361 с. Ресурс розміщення https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2022/06/pidruchnyk-monografiya1_gerasymenko.pdf.
4. Гродзинський М.Д. Еволюція ландшафтів в голоцені у ландшафтно-екологічному вимірі. Wydgoszcz, 2020. - 201 с.
5. Залізник Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994.
6. Матвіїшина Ж.М., Герасименко Н.П., Передерій В.І., Івченко А.С., Брагін А.М. Просторово-часова кореляція палеогеографічних умов четвертинного періоду на території України. – К., Наук. Думка, 2010. – 198 с.
7. Мельничук І.В. Палеоландшафти України в антропогені. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2004. – 208 с.

8. Степанчук В.М., Матвіїшина Ж.М., Рижов С.М., Кармазиненко С.П. Давня людина: палеогеографія та археологія. – К., Наук. Думка, 2010. – 198 с. – 205 с.

9. Gerasimenko N., Bonchkovskiy O., Rohozin Ye., Avdieienko Yu., Kovtanyuk O., Pogorilchuk N., Bortnyk O., Kravchuk I. Geoinformatic database of geoarchaeological sites of Ukraine. XXI International Conference Geoinformatics: Theoretical and Applied Aspects May 2021, Kiev, Ukraine, 21091. <https://doi.org/10.3997/2214-4609.20215521091>

Додаткова:

1. Безусько Л.Г., Тихоненко Ю.Я. Реконструкція флори та рослинності за матеріалами розкопок скіфського могильника (урочище Перещепине, Полтавська область) // Укр.ботан.журн. - 1999. - Т.56, №6. - С.600-605.

2. Безусько Л.Г., Томашевський А.П., Пашкевич Г.А. и др. Палеоботанічні дослідження відкладів ранньослав'янського поселення Тетерівка - Ш (Житомирська обл., Україна) // Укр. ботан. журн. - 1994. - Т.51, №213. - С.157-163.

3. Безусько А. Г. Сучасний стан та перспективи палінологічних досліджень відкладів голоцену України для цілей археології / А. Г. Безусько, Л. Г. Безусько // Наук. зап. НаУКМА. Спец. вип. – 2000. – Т. 18, ч. 2. – С. 275–278.

4. Герасименко Н.П. Реконструкція природного середовища давньої людини на стоянці Амвросієвка // Археологический альманах. – 1994. – №3. – С.261-266.

5. Кулаковська Л., Усік В., Езарте П., Рідуш П., Герасименко Н., Проскурняк Ю. Дослідження верхньопалеолітиної стоянки Дорошівці III // Кам'яна доба. – 2011. – №14. – с.74-87.

6. Матвіїшина Ж. М. Ґрунти як індикатори давніх голоценових ландшафтів (на прикладі дослідження багаточислового поселення в долині Гнилого Тікича біля с. Лисянка на Черкащині) / Ж. М. Матвіїшина, О. Г. Пархоменко, О. Назаров // Річкові долини. Природа, ландшафти, людина. – К. : вид-во ІГ НАНУ, 2007. – С. 175 – 184.

7. Матвіїшина Ж.М. Палеопедологічне вивчення голоценових відкладів археологічних пам'яток Середнього Придніпров'я (на прикладі Малополовецького археологічного комплексу) / Ж.М. Матвіїшина, О.Г. Пархоменко, Д.С. Лисенко // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. – Херсон, Херсон. держ. ун-т, 2005. – С.28-- 32.

8. Матвіїшина Ж.М. Вивчення голоценових відкладів археологічного пам'ятника давнього поселення біля с. Шарин на Черкащині / Ж.М. Матвіїшина, О.Г. Пархоменко, Д.П. Куштан // Географія і сучасність: Зб. наук. праць Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – 2005. – Сер.4., вип.15. – С.35-46.

9. Матвіїшина Ж.М. Голоценові ґрунти давніх поселень на Полтавщині (на прикладі Більського городища) / Ж.М. Матвіїшина, О.Г. Пархоменко // Матеріали Всеукр. наук.-прак. конф., присвяч. 160-річчю з дня народження В.В. Докучаєва. – Суми: Вид-во Сум. держ. пед. ун-ту іс. І.С.Макаренка, 2006. – С. 103-109.

10. Пашкевич Г.А. Природне середовище в епоху палеоліту – мезоліту на території України // Археологія. – 1984. – 47. – С.1-12.

11. Пашкевич Г.О., Відейко М.Ю. 2006. Рільництво племен Трипільської культури. – Київ, 2006 – 146 с.

12. Рижов С.М., Степанчук В.М., Матвіїшина Ж.М., Кармазиненко С.П. Плесна - нова верхньопалеолітична пам'ятка на Волино-Подільській височині// // Кам'яна доба. – 2011. – №14. –С. 88-101.

13. Сминтина О.В. Зональність ранньопервісних культур: дослідження, факти, теорії. - Одеса, 2001. – 347 с.

14. Сминтина О.В. Теоретичні питання дослідження екології давньої людини. – Одеса: Астропринт, 2005. – 256 с.

15. Степанчук В.М., Коєн В.Ю., Герасименко Н.П., Дамблон Ф., Езартс П., Журавльов О.П., Ковалюх М.М., Петрунь В.Ф., Пліхт Й., Пучков П.В., Рековець Л.І., Тернер Х.Г.. Багатошарова стоянка Міра на Середньому Дніпрі: основні результати розкопок 2000 року // Кам'яна доба. – 2004. – №5. – с.62-98.
16. Степанчук В.М., Сапожніков І.В. Природа і людина в середньому і верхньому плейстоцені України: основні тренди заселення та культурної динаміки // Кам'яна доба. – 2010. – №13. – с.62-98.
17. Степанчук В.М., Рижов С.М., Матвіїшина Ж.М., Кармазиненко С.П. Поновлення робіт на місцезнаходженні Меджибіж: результати 2008-2009 рр. // Кам'яна доба. – 2010. – №13. – с.33-44.
18. Шовкопляс І.Г., Пашкевич Г.О. Добраничівська стоянка// Кам'яна доба. – 2014. – №14. – с.15-19.
19. Cordova C., Lehman P. Archaeopalynology of synantropic vegetation in the chora of Chersones, Crimea, Ukraine. // *Journal of Archaeological Science*. - 2003. – 30. – P. 1481-1513.
20. Cordova C., Lehman P. The Holocene environmental changes in South-Western Crimea, Ukraine. *Holocene*. - 2005. – 15. – P. 263-277.
21. Gerasimenko, N.P., Bezusko, L.G., Avdieienko, Y.L., Yanevich, A.A. Late Glacial and Holocene vegetational and climate changes and their impact on material cultures in the Crimean Mountains (founded on pollen data from cave deposits). *Quaternary International*, 2022, v. 632, p.139-153. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2021.12.018>.
22. Damblon F., Haesaerts P., Van Der Plicht J. New datings and considerations on the chronology of the Upper Palaeolithic sites in the Great Eurasian Plain // *Préhistoire Européenne*. – 1996. – 9. – P. 177-231.
23. Haesaerts P., Borziak II., Chirica V. et al. The East-Carpathian loess record: a reference for the Middle and Late Pleniglacial stratigraphy in Central Europe // *Quaternaire*. – 2003. – Vol. 14, # 3. – P. 163-188.
24. Haesaerts P., Kulakovska L. La séquence pédosédimentaire de Korolevo (Ukraine transcarpatique): contexte chronostratigraphique et chronologique // *The European Middle Palaeolithic*. – Kyiv, 2006.
25. Kabazi II: Last Interglacial occupation, environments and subsistence. – Simferopol – Cologne. 2005.
26. Komar M. Pollen analysis of the Upper Pleistocene loesses and palaeosols in the Yezupil and Halyc sites // *Loess i paleolit Nadniestrza Halyskiego (Ukraina)*.– *Studia geologica Polonica*.– Vol.119.– P. 237-244.
27. The Ukraine Quaternary explored: the Middle and Upper Pleistocene of the Middle Dnieper area and its importance for the East-West European correlation. Excursion Guide of the SEQS 2001 conference. – K., 2001.
28. Siuren I rock-shelter. From Late Middle Paleolithic and Early Upper Paleolithic to Epi-Paleolithic. *The Paleolithic of Crimea IV*. 420 p.
29. The Middle Paleolithic and Early Upper Paleolithic of Eastern Crimea. *The Paleolithic of Crimea, III*. – 2004.
30. The Paleolithic of Crimea, II. The Middle Paleolithic of Western Crimea. Vol.2. – ERAUL. – 1999. – 87. – P.115-141.